

## Pro řešení krize bydlení nestačí reformovat kapitalismus *Rozhovor s Markem Gottdienerem\**

Nedostupnost bydlení se stala problémem pro celou řadu států. Středoevropský prostor se po pádu socialistického systému napojil na globální finanční toky, které do jeho kontextu přenáší některé procesy typické pro tradiční kapitalistické země a které se zde mísí s lokálními specifiky. Lokálně zakotvená sociologie přitom čelí otázce, nakolik je možné následovat obvyklé přístupy západní sociologie, často vycházející z místně orientovaných studií, nicméně zobecňovaných na globální úroveň. Průkopník kritické urbánní sociologie a první autor, který rozpracoval myšlenky Henriho Lefebvra pro anglofonní publikum, Mark Gottdiener, poukazuje na trvalost a teoretickou odolnost konceptů Henriho Lefebvra a Manuela Castellse, které mohou být zásadní i pro středoevropský a východoevropský prostor. Pro specifické odrůdy kapitalismu v těchto zemích přitom nadále platí, že reformismus v otázce bydlení nikdy zcela nevymýtí nerovnosti, které kapitalismus způsobuje.

\* \* \*

*Dá se z globálního pohledu (a optikou vašeho sociologického přístupu) říci, že jsou v současné době v oblasti bydlení nějaké dominantní trendy?*

Od hegemonického nástupu kapitalismu je bydlení stálou, avšak proměnlivou otázkou. Klíčovým problémem zůstává neschopnost tohoto ekonomického systému poskytnout přiměřené a dostupné bydlení, ať už pro ty, kteří si bydlení kupují, anebo pro ty, kteří si ho pronajímají. Výsledná nerovnost se projevuje několika způsoby. V městských oblastech je stále mnoho lidí, kteří platí za přístřeší nadměrnou, deformující část svých příjmů. Důsledky toho mají vliv na celou ekonomiku skrze deficit potenciálních spotřebitelských výdajů na jiné zboží nebo služby nezbytné pro vyvážené hospodářství a uvržení mnoha domácností do dluhů, protože kromě bydlení musejí pokrývat i své další životní náklady.

Předražené bydlení také vytlačuje méně majetné obyvatele z městských center do periferních oblastí, což způsobuje rozšiřování regionů, ve kterých se staví další byty, čímž se snižuje dostupnost pozemků, které by mohly sloužit jiným potřebám, jako je místní produkce potravin. Nadměrné náklady na bydlení navíc nutí část populace s nedostatečnými zdroji žít s příbuznými nebo ve

---

\* Obsah rozhovoru a jeho editace se mnou významně konzultoval Petr Kubala, za jeho hodnotné komentáře mu děkuji!

Anglická verze rozhovoru je dostupná online na [sreview.soc.cas.cz](http://sreview.soc.cas.cz).

spolubydlení, potažmo se ocitají na ulici. Od nástupu průmyslového kapitalismu bylo bydlení vždy zdrojem těchto nerovností. Bydlení tak zůstává společenským problémem vyžadujícím náležitou a přiměřenou podporu z veřejných prostředků, protože soukromý trh řešení nenabízí.

Nyní se navíc objevuje další trend. Klimatické změny nutí společnost zcela přehodnotit využití půdy, stejně jako hrají roli technologické aspekty výstavby domů a budov. Odpovědí na klimatickou krizi je hledat udržitelné energie a udržitelná řešení v oblasti architektury a výstavby, stejně jako udržitelné městské plánování. Ačkoli soukromý trh s bydlením zůstává po celém světě hegemonický, dokonce i v takzvaných komunistických zemích, jako je Čína, zůstávají reakce na vzájemně propojené energetické a klimatické krize mezi jednotlivými společnostmi velmi proměnlivé. Některé země stále spalují uhlí jako hlavní zdroj energie, zatímco jiné trpí nedostatky v urbánním plánování, mezi které patří neregulovaný růst nekvalitního bydlení a slumů v konkrétních regionech. Žádná země dosud nedosáhla adekvátní kontroly nad problémy klimatu a přírodních zdrojů, ačkoli se konečně stávají relevantními tématy v rámci společenské diskuse.

*Zmínil jste velké rozdíly mezi společnostmi a regiony. O jaká přesná regionální specifika a rozdíly jde?*

Za velké rozdíly v dopadech spojené bytové a environmentální krize jsou zodpovědné dva hlavní faktory. Zaprvé, státy a společnosti s určitou formou sociálně orientované vlády a veřejným sektorem, který je přiměřeně financován, dosáhly pokroku. V nich také nalezneme vzdělané jednotlivce a organizované skupiny, které spolu mluví a podporují hledání řešení. Naproti tomu Spojené státy, abychom uvedli jeden příklad, nemají dostatečné pravomoci ani zdroje investované do politik veřejného sektoru, aby krizi adekvátně řešily. Navzdory četným vládním programům na podporu bydlení zůstává bydlení v městských oblastech pro vlastníky i nájemníky příliš nákladné. Soukromý trh dominuje a nová výstavba je většinou luxusní bydlení. Hledání udržitelných zdrojů energie zde zaostává za mnoha jinými státy, které mají silnější vládní kontrolu nad soukromým sektorem.

Zadruhé, nerovnoměrný globální vývoj v globalizovaném kapitalismu vedl k výrazným nerovnostem mezi společnostmi a státy. Bohatší země v západní Evropě vytvářejí alternativní či podporované formy bydlení a stále více přecházejí na udržitelné zdroje energie, zatímco jiné rychle rostoucí společnosti, jako je Čína a Indie, stále používají uhlí a – alespoň v Indii – náhražkové substandardní bydlení stavěné ad hoc v rámci procesu transformace venkova v městské oblasti zde přetrvává stejně jako v některých částech Afriky a Latinské Ameriky. Je však těžké v odpovědi na tuto otázku zobecňovat. Pro vytvoření komplexního obrazu regionálních rozdílů a srovnání v rámci jednotlivých zemí a mezi nimi je třeba souvislejší výzkum.

*Jaké faktory způsobily rostoucí krizi dostupného bydlení od šedesátých let?*

Diskuse o těchto faktorech je příliš složitá na to, abych na ně mohl odpovědět v omezeném čase a prostoru. Mohu však zmínit několik důležitých: baby-boom po druhé světové válce, který vedl k pokračujícímu, i když slábnoucímu prudkému nárůstu celosvětové populace, což si vyžádalo větší potřebu bydlení. Dále pokračující rozpad kontroly veřejného sektoru nad privátním bohatstvím, zrychlující se s dominancí neoliberálních kapitalistických změn počínajících v osmdesátých letech, kdy vlády Thatcherové a Reagana degradovaly moc na tržní řešení. Součástí problému je také menší zdanění globálních korporací a oslabení, ne-li eliminace programů sociální záchranné sítě. Tyto a další faktory značně zvýšily sociální nerovnost, vytvořily významnou vládnoucí ekonomickou elitu lidí žijících z nájemného a úroků z investic a vytvořily novou globální třídu ultrabohatých miliardářů, která deformuje globální zdroje extrémně škodlivým způsobem. Stejně problematické je její napojení na politickou sféru, která slibuje všestrannou pomoc a spolupráci, a přitom od této třídy inkasuje prostředky do svých pokladen.

*Souhlasil byste s hlavním argumentem sociologa Davida Maddena a nedávno zesnulého urbanisty Petera Marcuse, že bydlení se může stát dostupnějším, pouze když jej postavíme mimo trh, tj. bude dekomodifikováno?*

To, že neznáme stěžejní literaturu minulosti, často vede k tomu, že jsou komentáře méně významných akademických osobností vnímány jako originální příspěvky. Už Friedrich Engels publikoval v roce 1873 články na téma otázek bydlení. Odmítl reformní opatření, která měla splynout s programy místní samosprávy, protože jako marxista věděl, že společnosti, která by dokázala poskytnout adekvátní a dostupné bydlení, nelze v kapitalismu dosáhnout. Bydlení by určité neměly dodávat výhradně ziskové podniky a kapitalistický trh, jak je tomu v mnoha zemích. Ale na rozdíl od současných „myslitelů“, kteří papouškují jeho myšlenky, Engels věděl, že tento problém může vyřešit pouze demokratická socialistická revoluce (Gottdiener, 2018). Dekomodifikace sama o sobě nevyřeší problém základny sociálních krizí neoliberálního kapitalismu.

Navrhovat dekomodifikaci bydlení je zároveň teoreticky vyprázdněné. Bydlení je součástí kapitalistického realitního sektoru a toho, co Henri Lefebvre nazval „druhotný oběh kapitálu“. Jak poznamenává Lefebvre v knize *The Production of Space* (1995), nemovitosti jsou součástí kapitalistické „třídy“ – práce, kapitál, půda – a jako takové fungují s logikou a investičními akcemi, které se poněkud liší od sektorů průmyslového kapitálu a technologií. Realitní aktéři nejsou jen stavitelé a investoři. Mohou to být i spekulanti. Spekulace jsou jedním z klíčových faktorů, které deformují výstupy trhu s bydlením, což vede k tomu, že trh s bydlením je vychýlen směrem k bohatým. Žádný kapitalista nespekuluje s bydlením pro nízkopříjmové skupiny. Tlak je vyvíjen na stále vyšší hodnoty

pozemků a budov. Uznání relativní autonomie „druhotného oběhu“ realitního sektoru vedle primárního okruhu průmysl/finance/technologie poskytuje další podporu Engelsovu antireformnímu postoji vůči kapitalismu.

*Můžeme pro boj s bytovou krizí používat stejné nástroje ve městech globálního Západu a ve městech východní a střední Evropy?*

Stručně a jasně: ne! Zejména vlády se značně liší ve své historické roli aktérů socializace nákladů při tvorbě soukromých zisků. Právní a sociální praktiky se liší podle místa a země. Důležitý úkol regulace aktivit kapitalismu je ze své podstaty závislý na různých cestách, kterými se v průběhu času ubírají společenské formace. Pokud však jde o spekulace na realitních trzích, je patrná společná nit. Všechny kapitalistické společnosti postrádají adekvátní nabídku dostupného bydlení, protože jeho poskytování by bylo v rozporu s inherentním motivem zisku kapitalistického trhu.

*Přesuňme nyní diskusi více do teoretické roviny. Poměrně často dochází k určité kritice aplikace teoretických konceptů a přístupů anglo-americké kritické urbánní teorie na země střední a východní Evropy. Je možné uchopit města v tomto regionu optikou „práva na město“ nebo tzv. „nové urbánní sociologie“ a jaké jsou limity, které musíme mít na paměti, pokud se pro to rozhodneme?*

Je zřejmé, že přechod od totalitních a takzvaných „komunistických“ zemí uzurpovaných Ruskem po druhé světové válce k plné integraci do globálního kapitalistického systému je velmi specifický případ. V základu můžeme být z urbánní perspektivy svědky mnoha klíčových rozdílů. Autoritářské limity periferního růstu, jako jsou příměstské zelené pásy, jsou pryč ve prospěch rozvoje suburbánních území. Infrastruktura veřejné dopravy se nyní musí přizpůsobit nové formě vládní finanční podpory a to může vést i ke zvýšení cen jejího užívání. V době realizace tohoto rozhovoru je například systém metra v New Yorku, který každý den odbavuje miliony cestujících a prošel mnohonásobným zvyšováním cen jízdného, v pokračující finanční krizi, kvůli níž se již vystříдалo několik ředitelů, včetně jednoho dovezeného z Anglie. Přechod ke globálnímu kapitalismu znamená také příchod kapitalistického realitního trhu se všemi důsledky – nerovnostmi v bydlení, spekulacemi s pozemky, přechodem pouze na luxusní výstavbu, otázkou udržitelnosti životního prostředí, nadměrnou periferní zástavbou a mizením otevřených prostranství a novými způsoby financování, včetně vyšších zdanění.

Nejlepší perspektivou pro pochopení těchto změn zůstává spolehnutí se na teorii produkce prostoru Henriho Lefebvra, zejména v aplikaci a teoretickém vyladění, které jsme obsáhli s dalšími poznatky „New urban sociology“ a sociálně-prostorové perspektivy (Gottdiener a Hohle, 2019), zejména pokud jde o dopady na realitní sektor včetně bydlení a dopady na zásadně proměněný vztah mezi

veřejným a soukromým sektorem. Klíčovým omezením, které je třeba zvážit, je přesně to, jakým směrem se budou nově utvořené demokracie ubírat ve svých politických ekonomích. Budou země následovat severský model sociálního kapitalismu, nebo se uchýlí k autokratičtější a méně demokratické sociální formaci, jako například Maďarsko a Turecko, nemluvě ani o tom, co se stalo v samotném Rusku (země, která je „čerpací stanicí plynu“ a která se navrátila k autokratické vládě a kleptokracii řízené bandou oligarchů)?

Jsem rád, že jste zmínil „právo na město“, protože je to zbytečný termín – je příliš vágní pro analytickou specifičnost a příliš ideologicky nejednoznačný pro specifikaci politických strategií. Právo na město se stalo prázdným heslem některých geografů, které si vypůjčili z minoritnějšího textu vydaného Lefebvrem v šedesátých letech 20. století. Napsal ho ještě předtím, než plně rozpracoval ideje pro svůj opus magnum *The Production of Space*. Přesto jsem již v roce 1986 tvrdil, že Manuel Castells, autor *The Urban Question* (1977), zásadně brojil proti Lefebvrovi a ve prospěch jeho konceptu „kolektivní spotřeby“ a na něm založeného vysoce specifického politického přístupu (Gottdiener, 1995). Zejména Lefebvrův politický postoj je v podstatě zbožným přáním do budoucna, zatímco Castellsův politický přístup je naopak politickou strategií přímé akce v současnosti. Podle Castellse musí městské obyvatelstvo organizovat „městská sociální hnutí“ přímo zaměřená na specifické potřeby zajišťované vládou, tj. komodity a služby dodávané veřejnými prostředky, a nikoli apely na soukromý sektor ovládající městský prostor. Městská sociální hnutí byla kdysi důležitým tématem mezi urbanisty studujícími nevládní organizace a je třeba je znovu oživit namísto „koláčového“ myšlení podobného tomu, co stojí za projevy práva na město (pro úplnější srovnání Lefebvra a Castellse v této klíčové otázce politické strategie viz Gottdiener, 1995).

*Hodně jsme diskutovali o urbánní teorii. Poskytuje však současná sociální teorie – při kontextualizaci současných akademických diskusí – stále prostor pro univerzálnější přístupy k městu, nebo urbánní teorii stále více dominuje úzký, cílený empirický výzkum s neuspokojivými možnostmi rozvoje teorie?*

Přístup sociální produkce městského prostoru (Gottdiener, 1995; Gottdiener a Hohl, 2019) je založen přímo a zásadně na teoretických spisech Henriho Lefebvra (1995). Přesto jsou teorie i empirický výzkum dva aspekty jednoho akademického pole, a to i v přírodních vědách. Imperialistická tvrzení empiricky založených výzkumníků usilujících o akademickou hegemonii musí být zmírněna uznáním, že empirie se může mýlit, pokud nemá solidní teoretické zázemí. V tom případě se empirický výzkum stává pouze ideologií a propagandou ve službách hegemnické skupiny, která nahlíží na ekonomiku a politickou infrastrukturu jako na doplněk při sledování svých soukromých zájmů.

\* \* \*

MARK GOTTDIENER (\*1943) se stal prvním, kdo pro anglofonní publikum zásadněji rozpracoval práci ikonického francouzského filosofa a autora konceptu práva na město Henriho Lefebvrea. Podobně je jeho práce významně inspirována prací španělsko-amerického sociologa Manuela Castellse. Gottdiener je mimo jiné autorem vlivné knihy *New Urban Sociology*, ve které definuje paradigma socioprostorové perspektivy v kontextu sociálněvědního zkoumání měst. V roce 2010 obdržel cenu Lynd Award Americké sociologické asociace za celoživotní přínos. Dlouhodobě působil na University of California a City University of New York, je emeritním profesorem University at Buffalo.

Rozhovor vedl Václav Orcígr  
Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova  
vaclav.orcigr@fsv.cuni.cz

## Literatura

- Gottdiener, M. (1995). *The Social Production of Urban Space* (2. vyd.). University of Texas Press.
- Gottdiener, M. (2018). Who Owns Lefebvre? The Forgotten Sociological Contribution to the New Urban Sociology. *Contemporary Sociology*, 47(3), 266–271.
- Gottdiener, M. a Hohle, R. (2019). *The New Urban Sociology* (6. vyd.). Routledge.